

*Temesközzi várak, erődített templomok a török portyázások időszakában
(1390–1551)*

A Tisza-Maros-Duna folyók által közrefogott temesközi térség, amely a mai Bánság alföldi, síkvidéki részét képezi, már a kora Árpád-korban fontos szerepet töltött be a magyar állam gyeplétszerében. Határvidékként az ország eme része különböző eredetű katonai segédnépekkel (jászokkal, besenyőkkel, kunokkal) volt benépesítve¹, az Al-Duna vonala pedig már a 11–12. századi heves magyar–bizánci összetűzések folyamán erős földvárak láncolatával lett megerősítve. Ezek között szerepelt Keve és Haram vára is.²

A 14. század végétől a déli határvidék újabb ádáz harcok helyszínévé vált. A rigómezei csatát követően az Oszmán állam seregei jutottak ki a Duna-Száva vonalára, s portyázó csapataik már 1390-ben Dél-Magyarország határmenti részeinek, vagyis a Szerémség, valamint Keve, Krassó és Temes megyék településeit dúlták.³ A török betörések, pusztítások sorozata 1395–1396-ban folytatódott, amikor a török portyázók immár Temesvár és Karánsebes vidékét pusztították.⁴ Zsigmond király Marcali Miklós temesi ispánnak és rokonainak 1396. augusztus 13-án íródott oklevelében találjuk a következő sorokat: „Szent Mihály arkangyal imént elmúlt ünnepe táján a pogány törökök és más szakadár népek kegyetlen vadságukkal határvidékünkre, nevezetesen Temes és Krassó megye területére ellenséges szándékkal alatomosan betörttek, majd fosztogatva, gyűjtogatva igen sok országlakónkat foglyul ejtve e könyörtelen tettek elkövetése után a Csáknak nevezett birtokhoz érkeztek.” A Csák (ma Čiakov, Románia) körüli összecsapásra 1395. szeptember 29-én került sor.⁵ Válaszlépésként Zsigmond korában megkezdődött a déli végek megerősítése, azaz az Al-Duna mentén végvárak láncolata épült ki, s így módon a 15. század elejére kialakult a magyar végvárrendszer első védvonala, Szörény, Orsava, Haram, Keve, Szabács, Szerebrenik, Tesany, Klissza királyi várakkal.⁶

A második védvonal kiépítése jobbra I. Mátyás király korára tehető. Ez pedig a külső védvonalról 100–110 kilométerre beljebb húzódott, nagyobb várai közé pedig Karánsebes, Lugos, Temesvár, Pétervárad, Bihać és Zengg tartozott.⁷ 1479-ben I. Mátyás király megszüntette a macsói bánságot, s helyette katonailag egysége-

¹ GYÖRFFY 1990., a besenyőkről 163–165., a kunokról 302–303., a jászokról 315.

² Keve váráról (ma Kovin, Szerbia) a *Gesta Hungarorum* 44. fejezetében találunk említést, mely szöveg szerint a Temes-vidéki Gláz vezér egyik Duna-parti földvára volt (*castrum Keue*), Horom váráról (ma Banatska Palanka, Szerbia) is legelőször a Gestában találunk említést (ANONYMUS cap. 44.), a későbbiekben heves harcok folytak a vár körül, mégpedig II. István és Komnenos János bizánci hadai között. 1128-ban a bizánciak kezén volt. (KÉPES KRÓNIKA 68.)

³ ENGEL 1998. 565–567.; KHO 163.

⁴ SZAKÁLY 1986. 67–85.

⁵ KHO 164. 330–331.; ORTVAY 1891. 477.

⁶ MÁLYUSZ 1984. 102–132.; ENGEL 1987. 67–79.

⁷ KUBINYI 1992. 65–76.

sítette a délkeleti vármegyéket (Temes, Torontál, Keve, Krassó, Arad, Csanád stb) Temesvár központtal, a temesi ispánt pedig a „déli részek főkapitányává” nevezte ki. Ezt a tisztséget elsőként Kinizsi Pál viselte, aki az előző évek folyamán már több csatát vívott a törökökkel. Az „Alsó” részeken ezekben az években több mint 5000 ember állt fegyverben. A végvárok fenntartására az uralkodó kötelezte a határ közelében élő főurakat és főpapokat is.⁸

Mindamellett a török beütések nem szüntek meg, sőt a 15. században még hevesebb, tömegesebb támadások érték a Szerémséget és a Temesközt, s ezek is rámutattak a magyar végvárrendszer gyenge pontjaira. Kiderült ugyanis, hogy a Duna vonalán sorakozó végvárok nem tudják megakadályozni a kisebb létszámú, gyorsan mozgó török lovasság betöréseit a Temesközbe. Megkerülve a végvárat a 3000–4000 fős török portyázó seregek nem csak a peremvidéket pusztították, de gyakorta Temesvár környékét dúlták, sőt a források olyan esetekre is rámutatnak, miszerint a szendrői basa seregei még a Maros menti településeket is elérték.⁹

A török csapatok temesközi betörései általában két útvonalon zajlottak. A török–magyar háború első éveiben (1390–1396) a portyázók folyamatosan azt az útvonalat használták, amely Haram–Érdsomlyó–Apáca és Széphely (Zsebely) érintésével Temesvár irányába vezetett. A 14. század utóján történő török beütések során rendszerint a szemlélt útvonal mentén sorakozó falvak, mezővárosok, kolostorok (Újpecs, Gathal, Boldogkő, Füzes-Oroszi, Maráz, Tót-Csák stb) pusztultak (1. térkép).¹⁰

Jelentős változást e téren a Duna mentén fekvő Vég-Szendrő 1459-ben történő török kézre kerülése hozott, mivel a szerb despotaság elestével két fontos dunai rév került a török portyázó csapatok rendelkezésére: a kevei és a pancsovai. Vég-Szendrő bevétele után a török portyázók Temesközbe történő beütései során mind gyakrabban használták a második útvonalat, amely Temesköz nyugati peremén, Kevéből kiindulva, Becskerek, Becse érintésével a Maros alsó szakaszán fekvő Csanád váráig húzódott. Az 1459 és 1482 közötti török dúlások kapcsán a korabeli források általában olyan településekről tesznek említést (Becskerek, Becse, Csanád szb), melyek az említett útvonal mentén sorakoztak.¹¹ (2. térkép). 1459 és 1522 között tíz jelentősebb török beütés érte Temesköz térségét, ebből hét alkalommal a török csapatok a határmenti Keve és Krassó megyék mellett a távolabbra eső Torontál, Temes és Csanád vármegyék településeit is elérték (1. időrendi áttekintés).

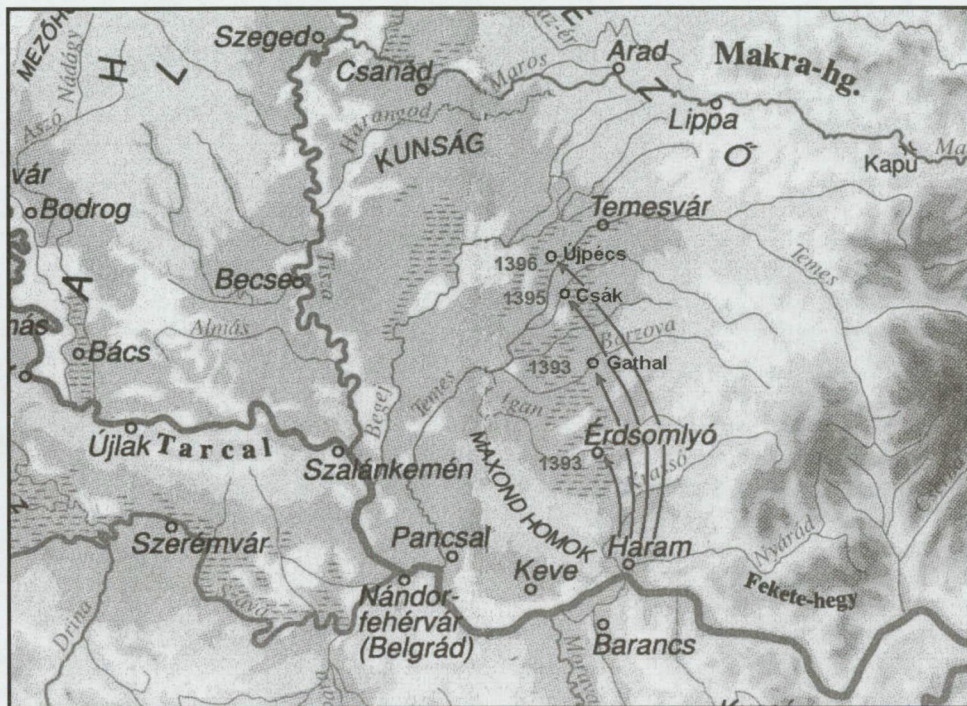
Ezekben az évtizedekben a magyar végvárrendszer katonasága általában nem a szultáni haddakkal, hanem többnyire a szomszédos török szandzsák-bégek seregeivel viselt háborút. A Dél-Magyarországra beütő török portyázó seregek többségét azok az eredetileg félreguláris csapatok, vagy önkéntesek alkották, akiknek szolgálatát az oszmán hadvezetés csak a hadjáratok alkalmával vehette igénybe. Az ilyen alkalmakkor verbuvált portyázó sereg legütőképesebb részét az akindzsik képezték, akik ekkoriban jól elhatárolható körzetekben összpontosultak, s az egyes „seregleteket” parancsnokaikról nevezték el. Mátyás korában a magyarországi beütések zömét a Mihál-fiak (Mihal-ogullari) és a Malkocs-fiak (Malkocs-ogullari) vezették.

⁸ SZAKÁLY 1990. 58–59.; FENYVESI 1993. 242–245.

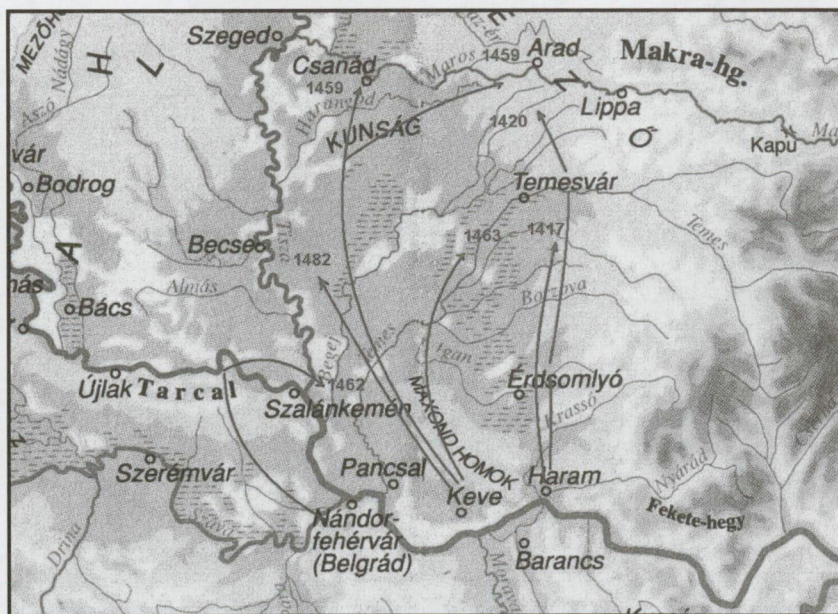
⁹ BOROVSKY 1912. 306.

¹⁰ ORTVAY 1891. 477.; KHO 164.; DAP I. 20.; ENGEL 1998. 569.

¹¹ BOROVSKY 1912. 305.; Ivić 1914. 40.

1. térkép: Török portyázások a Temesközben a 14. század végén.

2. térkép: Török portyázások a Temesközben a 15. század folyamán.

A Mihál-fiak közül két fivér: Ali bég és Iszkendér-bég, a Malkocs családon belül pedig sok éven keresztül Bali bég vezette a Dél-Magyarországra beütő portyázó török csapatokat.¹²

A török portyázók általában védtelen falvakra, mezővárosokra támadtak, ritkábban próbálkoztak várostromokkal, habár ilyen példákra is találunk utalást a forrásokban. Csak várát 1395-ben¹³, Mezősomlyót 1443-ban¹⁴, Újpécset pedig 1521-22-ben¹⁵ ostromolták a beütő török seregek, mind a három esetben sikertelenül. Ezekből az adatokból is kiviláglik, hogy a megerősített helyekkel szemben a portyázó csapatok egyelőre tehetetlenek voltak. Hiszen, a gyorsan mozgó, könnyűlovas török csapatok eleve nem a várak ostromára voltak fölkészítve, s nem is rendelkeztek ostromgépekkel vagy ágyúkkal, melyek nélkül lehetetlen volt bevenni egy kővárat. Másrészt, idejük sem volt ilyen nemű harci cselekményekre, mert egy vár ostroma általában napokig, sőt hetekig is elhúzódhatott. Ennek nyomán a 15. század közepétől Temesköz vidékét igazi várépítési láz érte el, amely főleg a szemlélt térség északi és központi részeit (a Temes-Borzova vonaltól északra eső területeket) érintette. Ez esetben csak idézőjelben beszélhetünk várépítésről, mert az itteni esetek túlnyomó részében nem új várak épültek fel, hanem a korábban megépült uradalmi kastélyokat bővítették, építették át (falakkal, árkokkal, tornyokkal körülkerítve), illetve az egyházi létesítményeket (kolostorokat, templomokat) erősítették meg sáncokkal, paliszáddal, árkokkal. Fontos megemlíteni, hogy az újonnan megépült várkastélyok, erősített templomok zöme olyan területeken létesült, melyek az előző években (évtizedekben) a leghevesebb török portyázásoknak voltak kitéve. Ide sorolható mindenek előtt a Borzova és a Temes folyók közötti sík vidék (Mezősomlyó, Csák, Széphegy vidéke), valamint Torontál vármegye északi része, azaz a becsei vár (Törökbecse) környéke.

A török portyázó csapatok elsődleges célja a gyors prédaszerzés, zsákmányolás volt, a temesközi részek esetében kiváltképp fontos volt hozzájutni a térség gazdag szarvasmarha állományához, illetve gabonakészleteihez. A 15–16. század volt az alföldi mezővárosok virágkora, az a periódus, amikor a marhatenyésztésnek és a ráépülő kereskedelemnek köszönhetően jelentősen fellendült az itteni városok gazdasági élete. Annak idején Velence, Nürnberg és a sziléziai városok piacaira lábon hajtott magyar szürke marha húzáért versenyeztek e városok kereskedői.¹⁶ Temesköz északi és központi részeiben, vagyis az akkori Csanád-, Temes- és Torontál vármegyék területein is – az Alföld többi részeihez hasonlóan – a mezővárosok (*oppidumok*) egész hálózata alakult ki.¹⁷ A felívelő gazdaságnak köszönhetően az itteni helységek arculata is megváltozott: szilárd anyagból emelt templomok, ferences- és domonkos-rendi zárdák, uradalmi kastélyok épültek ezekben. De, a védművekkel nem rendelkező temesközi oppidumok hamarosan a délről beütő török portyázók könnyű prédájává váltak. A török portyázások során nem csak fosztogatásra, zsákmányolásra került sor. Az ilyen nemű beütések gyakran egyes falvak, me-

¹² SZAKÁLY–FODOR 1998. 313–314.

¹³ KHO 164.

¹⁴ VICZE 2006. 116.

¹⁵ CSÁNKI 1894. 22.; BOROVSKY 1912. 321

¹⁶ BLAZOVICH 2001. 85.; VÁLYI 1992. 34–36.

¹⁷ FEJÉR X/5. CLXIV., 364.; CSÁNKI 1894. 15–19., 125–126.

zövárosok lakosságának erőszakos elhurcolásával végződtek. Erre jó példát mutat a törökök 1522-ben történő beütése, amikor kb. 1500 temesközi lakos került rabláncra.¹⁸ Az évről-évre megújuló török portyázásokat a határ menti részek érezték meg elsőként. A török beütések következményeként a 15. század végére szinte teljesen elpusztult a déli végeken fekvő Keve vármegye településhálózata, egyedül a Duna vonalán emelkedő várak tartották még magukat ideig-óráig.¹⁹

A Temesköz területén található királyi, egyházi, illetve magánföldesúri tulajdonban lévő castrumok és castellumok között a legkisebb csoportot a királyiak képezték.²⁰

A végvárrendszer temesközi szakaszán a királyi tulajdonban lévő várak száma valamivel alacsonyabb volt, mint a szomszédos szörényi, illetve szerémségi részekben. A középkori Magyarország többi részeihez hasonlóan, a vizsgált térségben is csökkenőben volt a királyi tulajdonban lévő várak száma. Országos szinten e folyamat I. Lajos halálával kezdődött, s Zsigmond király korában is folytatódott. I. Károly halálának évében (1342) a mintegy 300 várból 170 volt királyi tulajdonban. Ez a helyzet Nagy Lajos halála után alapjaiban változott meg. 1396-ban már csak 65 vár volt királyi kézen, s ezzel megkezdődött a nagybirtokos családok hatalmának időszaka.²¹ Temesköz térségében is több jelentős királyi vár került a helybéli nemesi családok tulajdonába. Királyi kézen csak a legnagyobb erősségek maradtak, a Duna menti vonalon (az első védvonalon) összesen négy: Haram, Dombó, Keve és Tornistya.²²

A 15. század második felében ezeken az erősségeken is nagy átalakítási, felújítási munkálatok folytak. A legerősebbnek számító kevei vár ezekben az évtizedekben kétszer lett átalakítva, legelőször 1458–1459-ben Szilágyi Mihály kezdeményezésére, majd 1478-ban az országgyűlés rendeletére.²³ 1481-ben Kinizsi Pál kezdeményezésére palánkkerítésekkel vették körül Keve, Haram és Pancsal (Tornistya) várát is. Az imént említett felújítási munkálatok általában egybeestek a leghevesebb temesközi török beütések idejével (1459–1463-ban és 1476–82-ben). Ez pedig arra utalhat, hogy a 15. század második felében történő török beütések során, nem csak a kisebb földesúri kastélyok, erődített templomok voltak kitéve a török támadásoknak, hanem időnként a Duna mentén sorakozó királyi várak is, mindennek előtt Keve és Haram vára.

Erődített templomok, kolostorok

A török dúlások következményeként a 15. század második felétől az egyházi intézmények is *aktív szerepet* vállaltak a várépítésben. Ennek jó példája Szerémség, ahol a kalocsai érsekség és a szerémi püspök is több erősséget birtokolt a Duna, valamint a Száva vonalán. A második védvonal láncszemét képező péterváradai ciszterci monostor megerődítése nagyrészt a kalocsai érsekség érdeme volt. Emellett a ka-

¹⁸ CSÁNKI 1894. 22.

¹⁹ PESTY 1880. 369–410.

²⁰ ENGEL 1977. 15.; HORVÁTH 1987. 1–473.

²¹ KUBINYI 1999. 421–462.

²² KUBINYI 1992. 65–76.

²³ CSÁNKI 1894. 115.

locsai érsekség tulajdonában találjuk a 15. században a redneki (Tarcál-hegy),²⁴ valamint a baricsi (Száva-mellék)²⁵ várakat is. A közelben fekvő dombói (rakovaci) bencés apátságnak a 15. század második felében várrá történő átalakítása ugyanakkor, a szerémi püspök kezdeményezése volt. A szerémi püspök birtokolta ezekben az években a Duna-mentén fekvő bánmonostori erősséget is (1473).²⁶ Az erdődi (erdui) *castellum*ot ugyanakkor a titeli prépostság tulajdonában találjuk.²⁷

Hasonló példákkal találkozunk akkoriban a temesközi részeken is. A törökök pusztításai következtében rendkívül sokat szenvedtek a csanádi püspök birtokai. Hangácsi Albert megyéspüspök miután elfoglalta a püspöki széket indítványozta a püspöki székhelynek, Csanádnak kőfalakkal, sáncokkal történő megerősítését. 1459-ig a csanádi püspök el is készítette az erődítési terveket, de mivel maga a helység a káptalan tulajdonában állt, ennek kellett volna az erődítési költségeket viselni, ezért Hangácsi felszólította a káptalant, hogy a várfalak és a sáncok erődítési költségeit bocsássa rendelkezésére. A káptalan azonban az erődítési költségek fedezését a püspökség kötelességének tartotta, miből azután per támadt. A püspök ez esetben még a szentszéket is felkereste, hogy a káptalant a város megerősítésére kötelezze. Hangácsi Albert erélyes fellépése eredménnyel járt, s 1462-ig fel is épült az új csanádi kővár.²⁸ Érdemes azt is megemlíteni, hogy éppen 1459-ben, Vég-Szendró eleste után érte első ízben nagyobb török támadás Csanád és Arad helységek környékét.²⁹

Nemcsak a püspöki központ lett falakkal, árkokkal körülvéve. A Maros mentén sorakozó bencés és ciszterci apátságok jó része (Bulcs, Bizere, Bodrog) is kőfalakkal, sáncokkal, árkokkal rendelkezett a szemlélt időszakban.³⁰ Még korábban kezdődött a szászöldi és erdélyi templomok, kolostorok megerősítési folyamata, amely folyamat megint csak a térséget ért török zsákmányoló hadjáratok következményének számított.³¹

A kolostorok, templomok megerősítési folyamata a 15. század második felében Erdélyből és a Maros-mellékről lassan áterjedt Temesköz belsejébe is. Erre jó példát mutat a középkori Torontál megyében fekvő Aracs esete. Maga az aracsi templom még a 13. század első évtizedeiben épült fel, talán egy bencés kolostor egyházi épületeként, habár az itteni templom bencés eredete a mai napig vitatott.³² Annyi azonban biztos, hogy 1370 után az itteni romos aracsi templomot a ferences rend vette át, amely itt hamarosan zárdát alapított.³³ A ferences rend a korabeli források tanúsága szerint a török hódítások korszakáig helyben maradt, több írásos nyom tanúskodik erről (1378-ból, 1440-ből és 1530-ból).³⁴

A török veszedelem beálltával, az itteni kolostoregyüttest is védművekkel látták el. Az aracsi templomot és a zárdát a 15. század utolsó, illetve a 16. század

²⁴ ENGEL 1996. I. 399.

²⁵ CSÁNKI 1894. 231–233., 268–277.

²⁶ TAKÁCS 1989. 18–19.; NAGY 1974. 7–10.

²⁷ KOPPÁNY 1992. 82.

²⁸ BOROVSKY 1912. 305.

²⁹ BOROVSKY 1912. 305.

³⁰ MÁRKI 1897. 447–448.; BÉRES 1992. 24–26.; JUHÁSZ 1926. 151.

³¹ VÁLYI 1991. 75–78.; ENTZ 1944. 120–126.

³² ROKAY 2001. 129–133.

³³ BF 594–595.

³⁴ KARÁCSONYI 1922. 195.

első negyedében 3–3,5 méter mély és 12–15 méter széles árokkal vették körül. Az így kialakult körsánc átmérője 52 métert tett ki. Az árok szélein elszenesedett fatörmelékek és vörösrétegetett föld nyomai kerültek napvilágra, ami arról vall, hogy az árok paliszádfallal volt megerősítve, amely valójában a török támadások során pusztulhatott el. A kolostor védelme nem csak a kiásott árokból és palánkfalból állt. A pusztatemplom nyugati homlokzata előtt, a régészek egy 6,5 x 6,5 méteres téglából falazott torony alapfalaira találtak, amely feltehetőleg a kolostorzárdába vezető kaput védte. Ettől valamivel odébb, körülbelül 20–30 méterre szintén egy téglából falazott épület nyomai rajzolódtak ki. A téglából falazott alapok mellett, az épület közelében faoszlopok maradványai kerültek elő. A kutatók szerint *valószínűleg* az erősség kaputornyáról van szó.³⁵

Aracs esete *nem egyedülálló* Temesköz térségében. Még 1401-ben a Tolvad környékén (a középkori Temes-megyében) fekvő Jobbágy helységben a Neunai Treutel család az ottani egyház körül erősséget építtetett. Mivel az erődítési munkálatok engedély nélkül folytak az országnagyok ezt az erősséget hamarosan leromboltatták.³⁶ A régészettudomány is néhány hasonló példát tudd felmutatni. Kiseb erősséggé átalakított középkori templom nyoma fedezhető fel a mai Bocsár és Tiszahegyes között félúton (Selište dülő), a régi Tisza-meder magas partszakaszán. A lelőhely központi részében kb 25–30 méter átmérőjű területen tégl- és habarcs-törmelékek nagy mennyisége található, emberi csontokkal vegyesen. Az épület anyaggal fedett területet azután egy árok, valamint egy sánc övez. A földgyűrű még ma is szépen kivehető a műholdfelvételeken is. A körsánc átmérője 70 méter.³⁷ A szemlélt lelőhelytől keletre és északkeletre nagyobb középkori település körvonalai rajzolódhatnak ki.

Az erődített templomok nemcsak a falu, illetve mezőváros lakosságának életét voltak hivatva megvédeni, de az emberi élettel csaknem azonos fontosságú, a megmaradást biztosító élelmiszereket is, veszély esetén ilyen helyeken raktározhatták el. A terménytárolásra a templom valamilyen, korábban más funkciójú épületrészt használták fel (pl. a templomtornyot). Voltak azonban olyan esetek is, hogy erre a célra deszkából épített gabonátárolók készültek a védett területen belül.³⁸

Földesúri *castellumok*, *castrumok*

A királyi, illetve egyházi tulajdonban lévő erősségekkel szemben, a szemlélt térségben sokkal nagyobb volt azoknak a *castellum*oknak és erősségeknek a száma, melyek valamely helybéli földesúri család birtokán épültek fel.

A magánföldesúri kézen lévő temesközi *castellumok* és *castrumok* zöme a 15. század második felében, illetve a 16. század legelején épült meg. Felvetődik a kérdés, hogy mennyiben tekinthetők ezek a védelmi rendszer részének. Mivel a szóban forgó épületeket falakkal, tornyokkal és árkokkal erősítették meg, minden bizonnyal alkalmasak voltak bizonyos fokú védelemre. Mindenek előtt a gyakori portyázások visszaverésében, megfékezésében lehetett fontos szerepük, főleg olyan területeken, ahol nem volt királyi vár. Erre jó példát mutat a csáki vár, amely két

³⁵ СТАХОЈЕВ 2004. 106–111.

³⁶ KOPPÁNY 1992. 78.; BOROVSKY 1912. 374.

³⁷ ГИРИЋ 1995–1996. 143.

³⁸ VÁLYI 1991. 75–81.

ízben is, 1396-ban³⁹ és 1417-ben⁴⁰ is ellenállt a török portyázók támadásának. Tehát ezeket a várakat nem lehet *teljesen figyelmen kívül hagyni* akkor, amikor a déli védelmi rendszerről beszélünk. Igaz, a magánföldesuri várakat elsősorban rezidenciáknak, illetve uradalmi központoknak kell tekintenünk, de mindamellett védelmi szerepükről sem lehet megfeledkezni. A jelek szerint a török portyázások 160 éves időidőszakában a *castrumok* és *castellumok* ezen csoportja jelentős szerepet játszott Temesköz védelmében.

A *castellumok* építésére kiadott királyi engedélyek nyomán a Temesközben megépült földesúri kastélyok korai (14. század végi) képviselői fából épülhettek. Fából épült a legkorábbról ismert temesközi kastély, a Temes mentén fekvő Macedónia (1390).⁴¹ A 15. század közepétől ezeket az építményeket mind inkább szilárd anyagból (Temesközben többnyire téglából) építették. Ennek jó példája a Temes megye nyugati részében fekvő galádi várkastély, amely 1469-ben szilárd anyagból épült falakkal, tornyokkal lett megerősítve.⁴² A királyi engedélyekben részletes leírásokat találunk egyes *castellumok* védműveiről. Az engedélyezett akár fából, akár kőből (téglaából) építhette fel *castellumát*, vár vagy kastély módjára erősíthette lakóházát, amelyet fallal övezhetett. A szóban forgó építmények általános jellemzője a fából vagy kőből épített körítőfal, amelyet tornyok vagy bástyák védtek, és amelyen kívül vízzel telt vagy száraz árok volt. A későközépkori oklevelek többsége a *castellum*-kastélyt, erősítéssel körülvett lakóháznak írja, egyes esetekben pedig tornyot jeleznek a *castellumon* belül, vagy olyan épületként mutatják be, amely egészében vár módjára épült, s tornyokkal volt ellátva. Az írásos és régészeti adatokból úgy tűnik, hogy a vidéki nemesség a kezdetektől fogva igyekezett lakóhelyét védhetővé tenni, ennek pedig egyik fő oka, különösen Délvidék esetében, a fenyegető török veszély volt.⁴³

Temesközben a földesúri kézen lévő *castellumok* és *castrumok* zöme a nagyobb jelentőségű városok, illetve várak környékén csoportosult. Többségük ugyanis, a nagy városokból, illetve gazdasági centrumokból kivezető útvonalakon épült meg, általában valamely révhely vagy fahíd közelében, amelyen a birtokló földesúr vámot szedett. Az itteni földesúri kastélyok, várak többsége Csanád (6), Becse (3), Temesvár (7) és Mezősomlyó (4) körül épült. Fontos rév közelében létesült a temesmegyei Galád vára (Nagykikindától 12 km-re délnyugatra), mely a korabeli forrásokban a Berekszői Hagymás család birtokai között szerepel.⁴⁴ E rév akkoriban három vármegye, történetesen Csanád, Temes és Torontál vármegyék között szolgált összekötő kapocsként. A Maroson működő fontos rév közelében létesült a fellaki vár is,⁴⁵ amely 1478-tól a szerb Jaksics család tulajdonában állt. Ugyanakkor a mezősomlyói (kissomlyói) vár pedig a Borzova folyón megépült híd fölött örö-

³⁹ KHO 164.

⁴⁰ BOROVSZKY 1911. 351.

⁴¹ KOPPÁNY 1992. 80.

⁴² DL 30 888.

⁴³ KOPPÁNY 1974. 288.; KOPPÁNY 1999. 13–19.

⁴⁴ CSÁNKI 1894. 38.

⁴⁵ Fellakkal szemközt a Maros északi partján feküdt Papi falu. A két helység közt rév közlekedett. BOROVSZKY 1897.

dött.⁴⁶ A török portyázások kezdetével ezeknek az építményeknek a *hadászati jelentősége* is megnőtt, hiszen, a legfontosabb útvonalakon, révhelyek, hidak közelében létesültek, azaz olyan helyeken, ahol a legkönnyebben lehetett megállítani egy portyázó török sereget. Szembetűnő az is, hogy ezeknek az építményeknek egy része éppen Vég-Szendrő eleste után (1459) lett új védművekkel ellátva (Csák 1463-ban, Galád 1469-ben).

Újabbán a Nagykikinda (Szerbia, Vajdaság) külterületén lévő Galád dűlőben folytak régészeti feltárások egy magánföldesúri kézen lévő várkastély maradványaiban.⁴⁷ Galád esetében a régészek egy négyzet alakú erősség (32 x 32 méter) alapfalaira bukkantak. A másfél méter vastag várfal masszív, vörösre égetett téglából épült, a vár keleti (a folyóra néző) oldalán három bástyatorony maradványa mutatkozott, egy-egy az épület sarkain, míg a harmadik épület a keleti fal közepén emelkedett, s ez esetben *feltehetőleg* a kaputoronyról volt szó. Galád már a külsőtornyos várak sorába tartozott, vagyis azon várak típusához, melyek építése Zsigmond korában kezdődött. Kívülről a várat 10–12 méter széles és 3 méter mély árok övezte, amely annak idején bizonyára a Galád-ér (Galacka) medrével állt kapcsolatban. Az árkon túl az erősséget egy földgyűrű övezett, amely a vár külső védelmét képezhette, s annak idején paliszádfallal is meg volt erősítve. A várfalakon belül talált kerámiaanyag jobbára a 15–16. századból származott, s közöttük néhány graffitós, ún. ausztriai kerámiatöredék is szerepelt.⁴⁸ Az ausztriai kerámia itteni jelenléte valójában egy északi irányú kereskedelmi kapcsolatra utalhat.⁴⁹

Galád, mint helység és vár ritkán szerepel a korabeli írott forrásanyagban. Először ízben a pápai tizedjegyzék (1332–1337) említi, amikor a torontáli főesperesség katolikus plébániái között van felsorolva.⁵⁰ Egy másik, 1462-ből eredő forrás Galád várával kapcsolatban nevezi meg Rév-Galádot és Galádmonostorát is.⁵¹ Az itteni várkastély csak a 15. század második felétől szerepel a forrásokban. Ezek szerint, 1469-ben Mátyás király Szentgirolti (Szentgróti) János és Berekszői Hagymás Miklós kérésére megengedte, hogy azon *castellumot*, melyet Galád nevű birtokukon építettek, kőfalakkal, mellvédekkel, árkokkal megerősíthessék.⁵² Természetesen, ebből a forrásból az is kiderül, hogy a két család Galád nevű birtokán már korábban megépítette a szóban forgó kastélyt, melyet I. Mátyás király engedélyével ezután kisebb erősséggé alakítottak át. A szóban forgó forrást újabbán a régészeti kutatások is megerősítették. Nagykikinda közelében, a Galád-ér (Galacka) jobb partján a 15–16. században valójában egy kisebb erősség állt, amely a későbbiekben az itteni mezőváros központjává vált. A galádi várromoktól valamivel délebbre újabbán egy falusi templom és temető nyomai kerültek elő,⁵³ azonban a forrásban szereplő Galádmonostor pontos helyére egyelőre nem derült fény.

⁴⁶ TEMES 5. sz.

⁴⁷ A galádi ásátásokra 1994 és 1995 folyamán a nagykikindai Népmúzeum szervezésében került sor. E kutatások a várkastélynak csak a külső védműveire korlátozódtak. ГИРИН 1995–1996. 139–154.

⁴⁸ ГИРИН 1995–1996. 139–154.

⁴⁹ VÁLYI 1992. 31–36.

⁵⁰ JUHÁSZ 1926. 129.; ORTVAY 1891. 433.; BÁRÁNY 1845. 6–7.

⁵¹ CSÁNKI 1894. 38.

⁵² DL 30 888.

⁵³ ЧЕМЕРЕ 2004. 127.

Galád azon erősségek közé tartozott, amelyek a becsei vár környékén csoportosultak. Az említett erősség, a szomszédos aracsi erődített kolostorral és a hegyesegyházi várkastéllyal együtt valójában, azon a fontos kereskedelmi úton létesült, amely a lenti részeket (Keve és Pancsal) a Maros-vidék településeivel (Csanád, Arad, Lippa) kötötte össze.⁵⁴ A szóban forgó útvonal első írásos nyoma a 12. század közepéből származik. Akkoriban Idrisi, arab geográfus említi, hogy Keve várából az út észak felé vezet, s hogy az út Csanád váráig négy napig tart.⁵⁵

A forrásanyagban szereplő toponímiák alapján részben rekonstruálni is lehet az említett út nyomvonalát. Ezek szerint az út Csanád, püspöki székhelyből kiindulva déli irányban haladva (a középkori Szárafalva határában említődik a becsei út)⁵⁶ Nagyszentmiklósig haladt, majd irányt változtatva Óbesenyő érintésével a hajdani Kanizsa-monostorig vonult, ahol a Rév-Kanizsa (ma Törökkanizsa)⁵⁷ felől érkező „Nagyúttal” egyesült (egy 1337-ben kelt oklevél szerint a Nagyút kettészelte az említett falut is).⁵⁸ Délkeleti irányban haladva a szemlélt útvonal Homokrév⁵⁹ (ma Mokrin) helységénél érte el a Harangod (Aranka) nevű vízfolyást, ahol az egész középkor folyamán rév működött. Homokrév helység után az út kétfelé ágazott: az egyik ág délkeleti irányban Temesvár felé haladt (erre utal a Nagyút helység neve Zsomboly közelében),⁶⁰ míg az út másik ága déli irányban Szenteltegyház (Szentelt), Hegyesegyház, Révgalád, Bosorhida és Aracs helységek érintésével a becsei rév felé haladt. Aracsnál az út újra két ágra szakadt, az egyik út a becsei révhez vezetett, a másik pedig déli irányban Becskerek mezőváros érintésével egészen a pancsali és kevei részekig húzódott.⁶¹ Érdeemes megemlíteni, hogy a 15. században virágzó Torontál és Keve megyei mezővárosok zöme ezen az útvonalon feküdt (Aracs, Bosorhida, Becse, Becskerek,⁶² Barlad,⁶³ stb).

A forrásanyagból egyértelműen kiviláglik, hogy a galádi erősség is eme útvonalon emelkedett, hiszen a váracs szomszédságában (Galádtól északra, szintén a Galád-ér partján) feküdt Vámhalom helység, amely a 15. század elejétől szintén a Berekszői Hagymás család birtokai között szerepel.⁶⁴ Másrészt, a forrásanyagban Galád várával együtt említődik Révgalád helység is, amely a Galád-ér alsó szakaszán akkoriban az egyetlen révhelynek számított. 1462-ben Révgaládot is a Berekszői Hagymás család birtokában találjuk.⁶⁵ (3. térkép)

⁵⁴ A Tisza négy révéről, a vásáros rév-kanizsai, szanádi, zentai és moholi révéről jövő utak a kanizsamonostori „nagy út”-ban egyesülve vittek a vásáros Besenyőre, s fel Csanádra. Keve felől Becsekerekén és Kökénden át jöve Homokrévnél keltek át a vízen s Besenyőn át értek Csanád városába. GYÖRFFY 1963. 841.

⁵⁵ „Keve városától Magyarország földje felé az út északnak halad. Keve városától Csanád városáig négy nap az út, ez a város a folyótól nyugatra van. Virágzó, szép és civilizált város.” ELTER 1985. 61.

⁵⁶ DL 16 388., DL 17 276.

⁵⁷ GYÖRFFY 1963. 868.; KMH 2005. 232.

⁵⁸ AO III. 367.

⁵⁹ KMH 132.

⁶⁰ CSÁNKI 1894. 53.

⁶¹ GYÖRFFY 1963. 841.

⁶² FEJÉR X/5. CLXIV., 364.

⁶³ CSÁNKI 1894. 116.

⁶⁴ DL 30 319.

⁶⁵ DL 30 319.

3. térkép: A Csanádtól a Duna-menti Keve váráig haladó középkori útvonal felső szakasza (Csanád és Törökbecse között)

A szerb despoták, főurak védelmi szerepe

A 15. század elejétől a szerb despota, valamint a Dél-Magyarországra áttelepült szerb főurak java része is aktív szerepet vállalt a déli határ védelmében. Történetesen a macsói bánok határvédelmi feladatait 1411 után a szerb despoták vették át, akik a báni méltósággal együtt a bánok egykori szolgálati birtokait is elnyerték. Ezek szerint a szerb despoták tulajdonában lévő határmenti várak is a határvédelmi rendszer részének (végváraknak) számítottak. Szerémségben ez idő tájt a despota kezén találjuk Berekszó (Berkasovo), Zimony (Zemun), Kölpény (Kupinik), s egy időben Szávaszentdemeter várát is.⁶⁶ A temesközi részekben szintén terjedelmes uradalom tartozott a szerb despota tulajdonába. Ennek központjául a Tiszán emelkedő becsei vár szolgált, amely a 15. század közepétől szintén új védművekkel, árkokkal lett megerősítve. Maga a vár a Tisza egyik szigetére épült, azon a helyen ahol évszázadokon keresztül fontos rév működött a folyón.⁶⁷ A 15. század közepén személyesen Hunyadi János indítványozta az itteni vár felújítását, megerősítését. A források szerint 1451 januárjában járt a térségben, s Csanád és Temesvár után, egy ideig Becsén tartózkodott, ahol a törökök vízi hadának feltartóztatása érdekében egy régebbi erődítmény fölött erős várat építtetett.⁶⁸

I. Mátyás király korában a Maros mentén letelepedett szerb főurak egy része is kastélyokat, várakat emelt itteni birtokain. A leghatalmasabb rác főurak közé akoriban a nagylaki uradalmat birtokló Jaksics fivérek tartoztak, akik idővel hatalmas uradalomhoz jutottak a Maros mentén. A két fivér (Stefan és Dmitar) a 15. század közepén 1200 harcos kíséretében érkezett Magyarországra. Első birtokuk a Maros alsó szakaszán fekvő Nagylak volt, ahol kúriát emeltek bástyával. Idővel a környező falvak, mezővárosok is birtokukba jutottak, s így a század végén már 80 falut birtokoltak Csanád-, Temes- és Arad megyében. 1478 után I. Mátyás király révén birtokukba jutott a Maros bal partján fekvő Fellak is (ma Fenlak), ahol hamarosan erősséget emeltek maguknak.⁶⁹ A fellaki vár közelében, ahogy már említettük fontos rév közlekedett a Maroson. A 15. század második felében költözött Temesköz területére Miloš Belmužević is, aki Temes, Bács és Csanád megyében jutott birtokokhoz. Lippa környékén nagy uradalommal rendelkezett Balentić Stefan, „a szerbek főkapitánya”.⁷⁰

A szerb főurak idővel fontos szerephez jutottak a déli határon dúló háborúskodásban. A forrásanyagból kiviláglik, hogy a török portyázó csapatokat feltartó seregek kötelékében rendszerint jelen vannak a térségben birtokosokként szereplő szerb főurak gyors és ütőképes lovasegységei is. Annak érdekében, hogy a déli védelmi rendszert erősebbé és hatékonyabbá tegye, a 15. század második felétől az uralkodó egyes délvidéki földesuraknak, elsősorban a horvát grófoknak és a szerb uraknak a birtokaikat védő katonák ellátásához néhány havi zsoldnak megfelelő összeget biztosított.⁷¹ Ez a katonaság a szerb főurak kezén lévő várakban, kastélyok-

⁶⁶ PESTY 1877. 3–65.

⁶⁷ CSÁNKI 1894. 125.

⁶⁸ RÁTH 1866. 200–204.

⁶⁹ BOROVSKY 1897. 177.

⁷⁰ BUGARSKI–STEPANOV 1999. 26–29.

⁷¹ KUBINYI 1981. 173.

ban állomásozott (Fellak, Perjámos, Nagylak később pedig Oroszlános, Egres, Macedónia, Becskerek is).

A temesközi várak, kastélyok törökkori pusztulásáról

A 15. század folyamán a déli országrészek leginkább a kis létszámú portyázó török csapatok támadásainak voltak kitéve, melyeket alkalmasint a szomszédos török tartományok kormányzói vezettek. A változás a 16. század elején állt be, amikor Szulejmán szultán került az oszmán állam élére. Ezek után a végvárrendszer már egyenesen a szultáni seregekkel nézet farkasszemet, s a török armada évente legalább egy-két határvidéki várat kerített birtokába. 1521-ben Nándorfehérvár és Szabács, 1522-ben Orsova, 1523-ban pedig Szörényvára került az Oszmán Birodalom birtokába.⁷² Azaz a mohácsi csata előtt már az összes jelentősebb déli végvár a török szultán kezén volt. A mohácsi csatavesztés után Szerém és Bácsbodrog térsége is török kézre jutott, amivel még nagyobb nyomás hárult a Tiszától keletre eső részekre, vagyis a Temesközre. Erre az időre, vagyis a 16. század első harmadára tehető a temesközi mezővárosok megerődítési folyamata is. A Béga alsó szakaszán pedig 1527 során megépül a nagybecskereki erőd, amely a délről, Keve, Pancsova irányából érkező támadásokat volt hivatva felfogni, lelassítani.⁷³

1552-ben Temesvár elestével a temesközi részek is a török hódoltsági területek részévé váltak. Hamarosan megalakult a temesvári vilajet, amely több szandzsákra (csanádi, becskereki) volt felosztva. Nem tisztázott egyelőre az itteni erősségek pusztulásának, hanyatlásának pontos ideje sem. Nem valószínű, hogy az itteni kisvárak a török hódoltság elején, vagyis az 1551–1552. évi török hadjáratok során pusztultak el. Először is, a korabeli források szerint a Becskerek és Csanád között sorakozó erősségek (*váracsok*) szinte ellenállás nélkül kerültek a törökök tulajdonába. Másodszor, a megszállt várak közül nem egy a török hódoltság elején az újonnan megszervezett *náhi*k központjaivá váltak. Így a középkori Galád a galádi, Fennlak pedig a fenlaki *náhi*⁷⁴ központjává vált. Nem valószínű, hogy az oszmánok épp egy lerombolt várat vagy mezővárost neveztek volna ki az újonnan felállított körzetek élére.

Mégis, az aracsi valamint a galádi romokon végzett régészeti kutatások során a régészek nagy pusztítás, tűzvész nyomaira bukkantak. Az aracsi zárda egyik helyiségében ágyúgolyót leltek, amely a falat átszakítva juthatott az épület belsejébe. Ugyanakkor az ottani erősség paliszádjá tűzvészben pusztult el.⁷⁵ A galádi várkastélyt körülzáró árokban is kisebb-nagyobb ágyúgolyókra, valamint a lerombolt várfal részeire találtak a kutatók.⁷⁶ Minden jel arra utal, hogy ezeket az épületeket nagy rombolás, tűzvész pusztította el valamikor a 16. század folyamán.

Erre pedig feltehetőleg a 16. század utóján, a tizenöt éves háború idején, talán épp 1594–1595-ben kerülhetett sor, amikor Temesköz eme részén is véres harcok dúltak a felkelők és a török-tatár csapatok között. A végső választ a jövőbeli régészeti kutatások fogják megadni.

⁷² DRASKÓCZY 2000. 217.

⁷³ BOROVSKY 1911. 555–557.; SZENTKLÁRAY 1886. 27–28.

⁷⁴ KÁLDY 2000. 188–195.; VICZE 2006. 108.

⁷⁵ СТАНОЈЕВ 2004. 110.

⁷⁶ ГИРИТ 1995–1996.. 139–154.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS
Török portyázások a Temesközben

- 1390** – Az első török betörések a Szerémség, **Krassó és Temes** megyék területére.⁷⁷
- 1391** – A Temesközbe benyomuló török-szerb hadakat Perényi Miklós bán **Érsomlyó** vidékén győzi le.⁷⁸
- 1392** – Január és február során török támadás éri a Temesközt, május–júniusban a Szerémséget.⁷⁹ Zsigmond király osztrák, lengyel és sziléziai csapatok támogatásával hadjáratot indít a déli végekre a törökök ellen. Hadával átkel a Dunán, az I. Bajezid szultán vezette török sereg azonban – kitérve az összecsapás elől – visszavonul.⁸⁰
- 1393** – **Gathal és Boldogkő** temesközi pálos kolostorokat a törökök kifosztják.
- 1395** – A török portyázó csapatok Krassó és Temes megyék területén fosztogatnak, s egészen **Csákig** nyomulnak.⁸¹ Csáki Miklós és Marcali Miklós temesi ispánok Csák mellett legyőznek egy török csapatot.⁸²
- 1396** – Török portyázó csapatok **Temesvár** környékére törtek és ott igen nagy zsákmányolást folytatva **Újpécs** nevű helységet a tűz martalékává tették. Miklós ispán seregeivel **Füzesoroszi** és **Maráz** nevű birtokok között fegyveres küzdelemben bocsátkozott a törökökkel.⁸³
- 1416** – A törökök Izsák, vrhbosznai basa vezérlete alatt újabb betörést intéztek a temesi területre. Péterffy Miklós Temes vármegye északi határán, a Maros közelében verte szét a portyázó sereget.⁸⁴
- 1417** – Ez évben Marcaly Miklós temesi főispán négyszer verte meg a törököket a Temes vidékén, mégpedig Somlyó város, a Nyarád folyó, Tót-Csák és Maráz *oppidum* mellett.⁸⁵
- 1420** – Péterffy Miklós újabb diadala a török portyázók felett **Szentmihály** helység-nél.⁸⁶
- 1424** – Ozorai Pipó temesi ispán a szörényi végeken hadjáratot vezetett a törökök ellen. Újjáépítette a déli határ fontos erősségét, Szörényt. Valószínűleg ekkor kezdődik az Al-Duna menti végvárak vonalának kiépítése.⁸⁷
- 1459** – Vég-Szendrő eleste után (június 29.) a törökök Temes vármegyébe hatoltak és egészen **Csanádig** és **Aradig** zsákmányoltak.⁸⁸

⁷⁷ KHO 163.

⁷⁸ FEJÉR X/5. 163.

⁷⁹ MTK I. 298.

⁸⁰ MTK I. 298.; FEJÉR X/2. 419.

⁸¹ KHO 164.

⁸² MTK I. 300.

⁸³ KHO 164.

⁸⁴ BOROVSKY 1912. 292–297.

⁸⁵ FEJÉR X/V. 806.

⁸⁶ BÖHM 1867. 134–135.

⁸⁷ MTK I. 326.

⁸⁸ BOROVSKY 1912. 305.

1460 – November havában a törökök ismét átkeltek a Dunán s **Keve** vármegyében pusztítottak. Szilágyi 3000 emberrel sietett a térségbe, de csatát veszített és török fogságba került.⁸⁹

1462 – Ali bég, szendrői basa Szerémség pusztítása után Temesközbe csapott át, s a **Tisza torkolatának** közelében a Szokoli testvérekkel csapott össze. Sok embert veszítve a szendrői basa alig tudott **Pancsovánál** átjutni a Dunán.⁹⁰

1463 nyara – Ali bég, szendrői basa seregével újra átkelt a Dunán **Kevénél** és a kevevári homokdombok és a Temes bal partján állt hadállásba. Az erdélyi vajda **Temesvár** és a Temes jobb partja között vette fel a harcot a törökkel. A törökök csatát veszítettek, de többségüknek sikerült átjutni a szendrői oldalra.⁹¹

1474 febr. – Ali, szendrői bég, miután végig dúlta a Temesközt, kirabolja és felgyújtja **Váradot**. Utánna bántatlanul kivonul az országból.⁹²

1476 aug. – Ali bég és Mihaloglu Iskender 4000 szpáhival tört be a Temesközbe **Pancsovánál**, de a Dóczyak által vezetett királyi sereg **Pancsovánál** szétverte a török erőket.⁹³

1482 szept. 9. – Az új szendrői basa nagyszámú lovassággal tört be **Pancsovánál** a temesközi részekbe, s a Temesen fölfelé vonulva egész **Becskerekig** nyomult. Kínizsi és Dóczy északról érkeztek seregeikkel, Vuk Brankovics despota pedig a Tisza felől jött oldalba támadta a törököket. A becskerei mezőn folyt le a csata. A törökök csatát veszítettek, kb. 3000 harcost hagyva a csatatéren.⁹⁴ A győzelemről I. Mátyás szeptember 25-én kelt levelében számol be a német fejedelmeknek.⁹⁵

1500 – **Becskerek** környékén csaptak össze Miloš Belmužević szerb vajda és a szendrői török basa seregei. A jelek szerint az összecsapásra a Becskerek közeli **Drenovac** kolostor közelében került sor. A csatában Belmužević fia is elesett.⁹⁶

1521 – Mehmed Hild átkelt a mai Pancsovánál és Újpalánkánál, sehol sem akadt ellenállásra, s így egészen **Újpécsig** pusztított. Ez a váracs azonban ellenállott, a törökök nem is vették ostrom alá, hanem visszavonultak.⁹⁷

1522 – Nándorfehérvár új török parancsnoka támadást intézett Temesköz ellen. Átkelvéen a Dunán, **Újpécset** fogta ostrom alá, de mivel a váracsot be nem vehette, az egész vidéket elpusztítván, közel 1500 keresztényt hurcolt rabságba.⁹⁸

1529 – Ez év nyarán Bali bég belgrádi parancsnok intézett rablóhadjáratot a Maros és a Körös mellékére. Szinte ellenállás nélkül nyomult előre, útközben felégette a falvakat s rabszíjra fűzte a lakosságot. Ekkor pusztult el **Lóránt** (Lovrin), a csanádi püspökség faluja, melynek lakosai elfutottak s nem is tértek többé vissza. Bali bég hadával átkelt a Maroson s a Jaksics család birtokait pusztította.⁹⁹

⁸⁹ FRAKNÓI 1913. 70–74.

⁹⁰ BOROVSKY 1912. 305.

⁹¹ BONFINI III/X. 384.

⁹² MTK I. 387.

⁹³ BÁRÁNY 1848. 20. I.

⁹⁴ HELTAI 195.; BONFINI IV/VI. 635.

⁹⁵ MTK I. 408.

⁹⁶ IVIĆ 1914. 40.

⁹⁷ BOROVSKY 1912. 321.

⁹⁸ CSÁNKI 1894. 22.

⁹⁹ BOROVSKY 1911. 391.

BIBLIOGRÁFIA

- ANONYMUS = ANONYMUS: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford. PAIS DEZSŐ. Budapest, 1977.
- AO = NAGY IMRE: *Anjoukori okmánytár III*. Budapest, 1883.
- BÁRÁNY 1848. = BÁRÁNY ÁGOSTON: *Temesvármegye emléke*. Nagy-Becskerek, 1848.
- BÁRÁNY 1845. = BÁRÁNY ÁGOSTON: *Torontál megye hajdana*. Buda, 1845.
- BÉRES 1992. = BÉRES MÁRIA: *Csomorkány-pusztatemplom 1991. évi régészeti-műemléki kutatásának eredményei. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1992*. 21–30.
- BLAZOVICH 2001. = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Városok városhiányos övezetben a középkorban. Tiszatáj* 55 (2001/11) 85–90.
- BONFINI = ANTONIO BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR PÉTER. Budapest, 1995.
- BOROVSKY 1897. = BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig II*. Budapest, 1897.
- BOROVSKY 1911. = BOROVSKY SAMU: *Torontál vármegye*. Budapest, 1911.
- BOROVSKY 1912. = BOROVSKY SAMU: *Temes vármegye*. Budapest, 1912.
- BÖHM 1867. = BÖHM LÉNÁRD: *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme I*. Budapest, 1867.
- BUGARSKI-STEPANOV 1999. = BUGARSKI, STEVAN-STEPANOV, MILORAD: *Manastir Bezdin*. Timișoara, 1999.
- BF = *Bullarium Franciscanum VI*. Ed. SBARAGLIA, GIAN GIROLAMO. Romae, 1802.
- ЧЕМЕРЕ 2004. = ЧЕМЕРЕ, ЗОЛТАН: Трагови средњовековне архитектуре у северном Банату. *Ammenđume* 2–3 (2004) 121–146.
- CSÁNKI 1894. = CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*. Budapest, 1894.
- CSORBA 2004. = CSORBA CSABA: *Települések erősítése a közép- és török-korban*. In: *Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében 895–1920*. Szerk. FRISNYÁK SÁNDOR. Nyíregyháza–Zürich, 2004. 65–70.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- DRASKÓCZY 2000. = DRASKÓCZY ISTVÁN: *A 15. század története*. Budapest, 2000.
- ELTER 1985. = ELTER ISTVÁN: *Magyarország Idrisi földrajzi művében. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 87 (1985) 53–63.
- ENGEL 1977. = ENGEL PÁL: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Budapest, 1977.
- ENGEL 1996. = ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Budapest, 1996.
- ENGEL 1998. = ENGEL PÁL: *A török-magyar háború első éve. 1389–1392. Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998/3) 561–577.
- ENTZ 1944. = ENTZ GÉZA: *Székel templomerdők. Szépművészet* 4 (1944) 120–126.
- FEJÉR = FEJÉR, GEORGIUS: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Budae, 1829–1844.
- FENYVESI 1993. = FENYVESI LÁSZLÓ: *A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltásai (1365–1718)*. In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. Században*. Szerk. PETERCSÁK TIVADAR-SZABÓ JOLÁN. Studia Agriensa 14. Eger, 1993.
- FRAKNÓI 1913. = FRAKNÓI VILMOS: *Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja*. Budapest, 1913.
- FÜGEDI 1977. = FÜGEDI ERIK: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977.

- ГИРИЊ 1995–1996. = ГИРИЊ, МИЛОРАД: Северни Банат, сакрални објекти и некрополе X–XV века. *Раџ музеја Војводине* 37–38 (1995–1996) 139–154.
- GYÖRFFY 1963. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest, 1963.
- GYÖRFFY 1990. = GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, 1990.
- HELTAI = HELTAI GÁSPÁR: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* Kiad. KULCSÁR MARGIT. Bev. KULCSÁR PÉTER. *Bibliotheca Historica* 66. Budapest, 1981.
- HORVÁTH 1987. = HORVÁTH ALICE: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései (15. századi építkezési központ Dél-Magyarországon). *Művészettörténeti Értesítő* 36 (1987) 54–85.
- IVIĆ 1914. = IVIĆ, ALEKSA: *Istorija Srba u Ugarskoj.* Zagreb, 1914.
- JUHÁSZ 1926. = JUHÁSZ KÁLMÁN: *Hajdani monostorok Csanád egyházmegyében.* Budapest, 1926.
- KARÁCSONYI 1922. = KARÁCSONYI JÁNOS: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I.* Budapest, 1922.
- KÉPES KRÓNIKA = *Képes Krónika.* Ford. BELLUS IBOLYA. Budapest, 1986.
- KNIEZSA 1938. = KNIEZSA ISTVÁN: Magyarország népei a XI. században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulójára II.* Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapest, 1938. 368–472.
- KMH = *Korai Magyar helynévszótár I.* Szerk. HOFFMAN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KHO = *Középkori históriák oklevelekben 1002–1410.* Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1. Szeged, 2000.²
- KÁLDY-NAGY 2000. = KÁLDY-NAGY GYULA: *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása.* Szeged, 2000.
- KUBINYI 1992. = KUBINYI ANDRÁS: Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: *Várak a késő középkorban. Castrum Bene 2/1990.* Szerk. Juan CABELLO. Budapest, 1992. 55–64.
- KUBINYI 1999. = KUBINYI ANDRÁS: Residenz-und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts. In: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa.* Hrgs. PATZE, HANS-PARAVICINI, WERNER. Sigmaringen, 1999. 421–462.
- KOPPÁNY 1974. = KOPPÁNY TIBOR: A castrumtól a kastélyig. A magyarországi kastélyépítés kezdetei. *Művészettörténeti Értesítő* 23 (1974) 285–299.
- KOPPÁNY 1992. = KOPPÁNY TIBOR: Castellumok a késő-középkori Magyarországon. *Castrum Bene* 2 (1990) [1992] 77–93.
- KOPPÁNY 1999. = KOPPÁNY TIBOR: *A középkori Magyarország kastélyai.* Művészettörténeti Füzetek 26. Budapest, 1999.
- MÁLYUSZ 1984. = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437.* Budapest, 1984.
- MÁRKI 1897. = MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye története.* Budapest, 1897.
- MTK = *A magyar történelem kronológiája I.* Szerk. GLATZ FERENC. Budapest, 2010.
- NAGY 1974. = NAGY SÁNDOR: *Dombó.* Újvidék, 1974.
- ORTVAY 1891. = ORTVAY TIVADAR: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I.* Budapest, 1891.
- PESTY 1877. = PESTY FRIGYES: *Brankovics György rácز despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácз despotai czim.* Értekezések a Történelmi Tudományok köréből VI. 9. Budapest, 1877.
- PESTY 1880. = PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék I.* Budapest, 1880.
- TEMES = PESTY FRIGYES–ORTVAY TIVADAR: *Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez I.* Pozsony, 1896.
- RÁTH 1866. = RÁTH KÁROLY: *A magyar királyok hadjáratai.* Győr, 1866.

- ROKAY 2001. = ROKAY PÉTER: Dél-Magyarország Szent István korában a korabeli írott források tükrében. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 2001. 129–133.
- SZAKÁLY 1986 = SZAKÁLY FERENC: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk. RÚZSÁS LAJOS–SZAKÁLY FERENC. Budapest, 1986. 67–85.
- SZAKÁLY 1990. = SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Magyarok Európában II. Budapest, 1990.
- SZAKÁLY–FODOR 1998. = SZAKÁLY FERENC–FODOR PÁL: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998/2) 309–350.
- SZENTKLÁRAY 1886. = SZENTKLÁRAY JENŐ: *A becskerek vára*. Budapest, 1886.
- CTAHOJEB 2004. = CTAHOJEB, HEBOJИA: *Arača – crkve, nekropola, manastir*. Novi Sad, 2004.
- TAKÁCS 1989. = TAKÁCS MIKLÓS: *A bélakúti-pétervárad cisztercita monostor*. Újvidék, 1989.
- VÁLYI 1991. = VÁLYI KATALIN: Középkori eredetű erődített templomok élelmiszerterelő funkciójáról. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1991/1992–1) 75–81.
- VÁLYI 1992. = VÁLYI KATALIN: Adatok a középkori Szer kereskedelmi kapcsolatairól néhány kerámialelet ürügyén. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 1992. 31–36.
- VICZE 2006. = VICZE KÁROLY: *Temesközi történelem*. Temesvár, 2006.

Die Burgen und die Wehrkirche in Temesköz während der Zeit der türkischen Streifereien

Die Einfälle der türkischen Osmanen ins Banat fingen nach dem Fall des Bulgarien Ende des 14. Jahrhunderts an und wurden besonders häufig nach dem Fall Smederevos um 1459, als die militärischen Abteilungen des Sandzak-Beg von Smederevo den Übergang die Donau bei Kovin und Pantschowa zu benutzen begannen. Bei diesen räuberischen Einfällen bewegten sich die türkischen Einheiten in zwei Richtungen: anfangs drangen die Türken ausschließlich über Haram (Banatska Palanka) und Werschetz vor und verwüsteten dabei Teile südlich von Temeschburg, während sie nach dem Fall Smederevos immer öfter in die westlichen Teile dieses Gebietes einfielen, die Gegenden um Betschkerek, Becej und Tschanad plünderten.

Im 15. Jahrhundert beantworteten die Ungarn diese Angriffe mit dem Bau eines aus mehreren Befestigungen bestehenden Abwehrsystems. Die erste Linie der Verteidigung erstreckte sich auf dem Ufer der Donau selbst (Haram, Dubovac, Kovin), während die zweite Verteidigungslinie 100–110 Kilometer tief in das Gebiet von Karansebes, Lugosch und Temeschburg errichtet wurde.

Während dieser Jahrzehnte bekamen auch die religiösen Institutionen manche Diözesansitze wie auch Kirchen und Klöster eine Befestigung. Zwischen 1459 und 1462 wurde der Sitz des Bistums Tschanad – die Siedlungen Tschanad an der Morisch – mit einer Mauer umgeben und zur gleichen Zeit wurden um die wichtigen Klöster an der Küste von Morisch (Bulc, Bistra, Egres) Mauer errichtet. Zum Ende des 15. Jahrhunderts bekam das bei Neu-Betsche (Novi Becej) liegende Kloster Aratsch eine Befestigung (durch Palisaden verstärkte kreisförmige Schützengräben).

Auch die kleineren, mehrheitlich im Besitz von einheimischen Adelsfamilien stehenden und in der weiteren Umgebung von größeren Städten (Temeschburg, Tschanad, Becej etc) liegenden Festungen, widerstanden erfolgreich den Einfällen der türkischen räuberischen Truppen. Bei der Verteidigung der Südgrenze spielten seit Beginn des 15. Jahrhunderts auch die serbischen Despoten, die eine große Zahl der Gernzbefestigungen (darunter auch die Stadt Becej) hielten, wie auch eine große Zahl serbischer Großgrundbesitzer, wie die Familie Jakšić, die vom ungarischen Herrscher eine finanzielle Unterstützung für die Unterhaltung ihrer, an der Küste von Morisch verteilten, leichten Kavallerie bekamen, eine wichtige Rolle.